

УДК 329 + 930.1

Р. В. ГУЛА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

“РУССКИЙ МИР” – ФАНТОМ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ? АСПЕКТИ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 50(3), с. 7–14

У сучасному світі на етапі глобальних геополітичних трансформацій усі держави потребують формування новітніх ідейно-політичних парадигм для подальшого цивілізаційного розвитку, тому аналіз наукових підходів до трактування сутності нової ідеологічної платформи сучасної політики РФ дає змогу адекватно оцінити ступінь ризиків і викликів для Української держави.

Драматичні події в країні впродовж останніх двох років, надзвичайний ступінь ескалації локального збройного конфлікту на сході України вкрай загострили проблему визначення ідеологічного, історичного, релігійного, інформаційного й світоглядно-імперативного напрямку цивілізаційного вибору народів Російської Федерації та України. Апелювання до спільного історичного минулого, релігійно-християнської єдності, загальнолінгвістичних основ розвитку російської та української мов діаметрально протилежно сприймаються усіма учасниками гібридної війни. Слід констатувати факт антагоністичного несприйняття більшістю соціуму в Україні концепції “Русского мира”, а також ідей інтегрального радикального українського націоналізму. Як у російському, так і в українському науковому дискурсі практично відсутні ґрунтовні наукові розвідки та визначення концепції “Русского мира”.

Тому існує реальна *проблема* проведення політологічного аналізу концепції “Русского мира” з метою визначення змісту цього науково-публіцистичного продукту, суспільно-політичної практики та еклектичного світоглядного міксту в партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності в умовах українських і російських реалій.

Розкриємо причини виникнення цієї концепції, виявимо її сутність через аналіз комплексу підходів до трактування змісту зазначеної форми раціонального пізнання.

Проблеми виникнення та реалізації концепції “Русского мира” досі не отримали належної уваги як серед вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Необхідно визнати, що в аналізі *історіографії* проблеми основою для теоретичних розробок є праці російських дослідників, зокрема, М. Гефтера, О. Дугіна, О. Кара-Мурзи, В. Кірчанова, С. Нікольсько-

го, В. Ніконова, Є. Островського, Г. Павловського, В. Тішкова, С. Чернишова, П. Щедровицького, В. Цимбурського. Особливістю цих праць є надзвичайно великий спектр трактування змісту концепції “Русского мира”. Емоційно-іраціональне сприйняття ідеї відродження російської держави притаманне представникам творчої інтелігенції сучасної Росії І. Глазунову та М. Міхалкову. Активно пропагуються ідеї слов’янського братерства, як синоніма “Русского мира”, у проповідях і виступах Патріарха Московського та всієї Русі Кирила. В українському науковому дискурсі цю концепцію аналізують С. Дацюк, Р. Іщенко, В. Корнілов та Ю. Романенко з діаметрально протилежних, навіть антагоністичних позицій.

Системні деструктивні процеси в СРСР наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття разом з питаннями майбутнього державного будівництва незалежних держав спровокували появу низки проектів щодо збереження залишків наддержави.

Перше теоретичне оформлення поглядів, які стали основою для концепції “Русского мира”, відбулося у 1990 р. у статті видатного російського письменника О. Солженіцина “Як нам облаштувати Росію”, де була запропонована модель пострадянського державного утворення у складі Росії, України, Білорусі та Казахстану. В основу об’єднання були покладені положення про єдність історичного минулого, культурної ідентичності, релігійної віротерпимості [20].

Початок 90-х років Російська Федерація зустріла в стані комплексної системної кризи, яка в духовно-ідеологічній сфері визначалася такими чинниками:

- втрата статусу наддержави, розпад СРСР, розвал Радянської армії спровокували появу в суспільній свідомості так званого “веймарського” постімперського синдрому;
- розпад СРСР створив для російської нації абсолютно нову геополітичну та етнополітичну ситуацію, яка вимагала радикальної трансформації національної свідомості, переходу від радянського типу національної свідомості

до нових форм національної ідентичності;

- запропонований “новою” політичною елітою Росії ліберально-громадянський проект “російської нації”, через об’єктивно притаманний етноцентризм, не міг повністю ізолюватися від російської ідентичності та був сприйнятий як невдала копія проекту “радянського народу”;
- дезорієнтація населення стосовно ідейних основ існування та розвитку суспільства нової країни, розвінчання міфів радянської доби з системною дегероїзацією історичних персоналій призвели до моральної деградації суспільства на тлі катастрофічної економічної кризи;
- дискредитація комуністичної ідеології та створення у суспільній свідомості міфологізованого образу гуманістичної сутності капіталістичного Заходу з подальшим розчаруванням у його цінностях об’єктивно стали причиною ностальгічних настроїв за радянським минулим, та його глорифікація;
- масштабна міграція російськомовного населення з країн Закавказзя, Центральної Азії, зменшення частки російськомовного населення трактувалися російським керівництвом як втрата геополітичного впливу на теренах колишнього СРСР;
- формування самостійної історичної науки в країнах колишнього СРСР об’єктивно ґрунтувалося на стійкій тенденції максимального дистанціювання від історичних парадигм Російської імперії, СРСР, РФ, що викликало активне несприйняття цієї позиції в наукових колах, які були орієнтовані на традиційну модель трактування історичного розвитку;
- формування симбіозу сприйняття історичного минулого та перспективного бачення майбутнього у лавах так званих “червоних” і “білих” патріотів Росії на основі нової трансформованої моделі самодержавного пострадянського пан-

славізму. Наприклад, КПРФ розглядає “Русскую идею” та православні основи як глибоко соціалістичні ідеї: “Завдання вирішення російського питання та боротьби за соціалізм за своєю сутністю збігаються” [16]. Тому близькість (а в деяких моментах і тотожність) сучасної ідеології КПРФ з багатьма тезами російського націоналізму нині є реальністю.

Це об’єктивно спровокувало проблему пошуку нової моделі ідеологічного наповнення національної ідеї нової Росії, створення стратегії геополітичного розвитку на теренах колишнього СРСР, одним із варіантів якої стала концепція “Русского мира”.

Перші спроби філософсько-програмного забезпечення формування геополітичних поглядів у пострадянській Росії були зроблені у 1993 р., коли під керівництвом Г. Павловського був створений “Русский институт” і його друкований орган “Русский журнал”. Автором ідеї “Русского мира” здебільшого називають П. Щедровицького, який стверджує, що “ідея виникла в період між 1993 і 1997 роками”, коли було сформовано гіпотезу про існування “Русского мира” — соціально-культурної реальності, ключем до розуміння якої стала думка про те, що “в Росії та за її межами проживає однакова кількість російських людей” [25]. Фактом декларативного проголошення цієї концепції можна вважати грудень 1997 р., коли було оприлюднено так званий “Маніфест молодого покоління” П. Щедровицького та Є. Островського. Загальні положення цього програмного документа можна класифікувати так:

1. Месіанізм — проголошення особливої ролі російського народу: “Вище призначення Росії — поєднати в культурі тепло і холод, лід і полум’я, життя і машину, пронизувати вільні лани і вільні океани”.

2. Ірраціоналізм — абсолютизація містично-чуттєвих чинників: “Завжди нова Росія шукає нову мрію. Вічно рухаючись, Росія призначена пошуку. Світ нової Росії — це не наступаючий світ, який шукає нових земель. Світ Росії — це світ, що формує нові образи майбутнього. Світ Росії — це світ мрії про

волю і щастя. Про нові шляхи для всіх нових людей”.

3. Реваншизм — проголошення курсу на поновлення історичної величі держави: “Росія вбирає в себе і глибину, і прагнення до розширення. То зменшуючись, то збільшуючись, Росія призначена дарувати Землі життєтворчі потоки серцевого сенсу людства” [26].

Загалом “Маніфест...” сприймається як емоційний публіцистичний твір, який більше орієнтований на неврівноважену психіку молодого людини, ніж на усвідомлену позицію критичного аналізу об’єктивної реальності.

Надалі розвиток основних положень “Маніфесту...” сформував низку підходів до трактування концепції “Русского мира”. Однак виокремити і класифікувати підходи до трактування того, що є сутністю концепції “Русского мира”, досить складно, оскільки визначення є неконкретними й описовими.

Цивілізаційний підхід. Цивілізаційна концепція “Русского мира” найбільш поліваріантна та багатоаспектна.

Ще на початку 1990-х років Г. Щедровицький і С. Нікольський наголошували на необхідності формування “Русского мира”, який би міг стати мостом між новою Росією і західною цивілізацією, з одного боку, і країнами пострадянського простору — з другого [23].

На думку голови фонду “Русский мир”, політолога В. Ніконова, сутністю концепції “Русского мира” є трактування його як своєрідної цивілізації, що є ширшим, ніж етноси і території, а “належність до нього — насамперед самовідчуття” [13].

О. Афанасьєв, розглядаючи “Русский мир” з цивілізаційних позицій, вважає, що “Русский мир зарубіжжя”, який формувалася впродовж тривалого часу під впливом кількох хвиль еміграції з Росії, не зберіг традиційних російських цінностей та не усвідомлює сучасних російських реалій. З цього випливає, що Росія і “Русский мир зарубіжжя” — різні за своєю внутрішньою природою і не здатні сформувати умовно унітарну російську цивілізацію. На думку автора, подальша доля великого “Русского мира” (що тотожний “російській цивілізації”) пов’язана із внутрішнім органічним розвит-

ком Росії, зміцненням її міжнародного авторитету [1].

В. Даренський розглядає “Русский мир” як одну з локальних цивілізацій з низкою особливостей соціокультурного буття, які зумовлені об’єктивними чинниками. Під “Русским миром” він розуміє об’єктивно сформовану культурно-історичну “спільність етносів, які населяють території, що впродовж тривалого часу перебувають або перебували під тотальним впливом російської державності та культури” [8, 42]. Він вважає, що у створенні цивілізації основоположна роль належить російському народу, тому що він має певні унікальні здібності, які сформувалися під впливом цінностей православної віри [8, 42–43].

Водночас цивілізаційний підхід розглядає “Русский мир” не тільки як замкнену транс-етнічну світоглядну конструкцію, а й як необхідний компонент у процесі загальносвітового модернізаційного розвитку. “Концепція “Русского мира” ... повинна бути утилітарною системою (підсистемою) світового цивілізаційного розвитку поряд з усіма іншими системами та елементами загальносвітової цивілізаційної структури”. Тобто “Русский мир” є поліетнічним, внутрішньоцілісним, ментально, духовно і культурно своєрідним і єдиним позадержавним цивілізаційним утворенням у системі сучасних цивілізацій” [14].

Умовно до цивілізаційного підходу можна зарахувати еkleктичну суміш поглядів О. Дугіна та М. Міхалкова [5; 6]. На думку О. Дугіна, лінія розподілу цивілізацій проходить на “кордонах Суші та Моря”. Характеризуючи цивілізацію Суші, як географічну основу слов’янського світу, автор створює ідеалістичну картину інтернаціонального братерства народів колишнього СРСР, а також китайців, індусів, іранців. Противником такого об’єднання виступає цивілізація Моря – “атлантисти”, капіталісти, імперіалісти [12]. Нові ідеократичні “фігури” створюють ілюзію трансцендентного існування Радянської імперії та її сателітів. Окремі твердження О. Дугіна висловлює і М. Міхалков у “Маніфесті Освіченого Консерватизму”. Він досить своєрідно пояснює ідею євразійства, зарахо-

вуючи до її культурних констант релігійну ідею месіанського масштабу. “Росія–Євразія – це не Європа, не Азія та не механічне їх об’єднання. Це самостійний культурно-історичний материк, органічна національна спільнота, геополітичний та сакральний центр світу” [15]. Еkleктичним поєднанням монархізму та євразійства є підміна поняття російського народу, як єдності великоруського, білоруського та малоруського народів (що було основою поняття “народність” у “тріаді” графа С. С. Уварова) множиною всіх народів Російської Федерації та колишнього СРСР (що є основою “геополітики” О. Дугіна). Це істотно не вплинуло на зміст трансформованої монархічної ідеології, яку пропонує М. Міхалков. Ілюстрацією цієї тези є цитата із маніфесту: “Нам притаманна особлива наднаціональна свідомість, яка визначає російське буття в системі євразійських координат. Ритм нашого розвитку та територія нашої відповідальності ... континентального масштабу” [Там само].

Історико-ментальний підхід. Директор Інституту філософії РАН А. Гусейнов вважає, що “Росія ніколи не вміщувалася в свої державні кордони”. У поняття “російськості” він вкладає насамперед “ментальність та історичні амбіції”. Розмови про “Русский мир” і “російську цивілізацію” він також вважає викликом: чи зможе Росія “утримати в орбіті свого культурного і ціннісного впливу країни близького зарубіжжя?” [22]

Культурно-цивілізаційний підхід. О. Батанова трактує “Русский мир” як “глобальний культурно-цивілізаційний феномен, що складається з Росії як материнської держави та еміграції, який об’єднує людей, що незалежно від національності вважають себе росіянами, є носіями російської культури і російської мови, духовно пов’язані з Росією” [2, 83–84].

Геокультурний підхід нестандартно відображає завдання Росії у світі: їй необхідно встановлювати тісні зв’язки не з тими країнами, куди впродовж століть емігрували росіяни, а з державами, звідки нині люди приїжджають в РФ. С. Градіровський і Б. Межуєв вважають, що саме така політика дасть можливість Росії зайняти своє особливе місце у

світі, що динамічно трансформується в умовах глобалізації та модернізації [3].

Геополітичний підхід. Російський етнолог, історик і соціальний антрополог В. Тішков зазначає, що не кожен народ і держава здатні витворити феномен настільки глобального масштабу, що його можна було б назвати “світом”, під яким він розуміє “глобальний феномен трансдержавної і трансконтинентальної спільноти, яка об’єднана причетністю до певної держави і лояльністю до її культури” [21]. На думку дослідника, до таких держав слід віднести Росію, Іспанію, Францію, Португалію, Китай, Великобританію [9].

Російський філософ, лінгвіст і політолог В. Л. Цимбурський вважає, що “острів Росія” — це острів “посеред суші”, цілісна геополітична ніша для російського етносу. Її геополітичні параметри визначаються географічною глобальністю складних для освоєння просторів на сході Росії до кордонів романо-германської Європи [24, 6].

Мережево-глобалістський підхід діалектично пов’язаний із геополітичним, але відрізняється від нього принципово новим трактуванням природи організації соціуму. На думку В. Тішкова, концепцію “Русского мира” в сучасних умовах можна розглядати як соціокультурне явище, “... у якого давня історія, але яке сьогодні набуло іншої конфігурації і смислів, що стали частиною культури для нових мережевих спільнот і частиною державної політики та міждержавних відносин” [21]. “Русский мир” у цьому розумінні є “мережевою структурою, що об’єднує великі й малі спільноти, які думають і розмовляють російською мовою” [27]. Таким чином, на думку П. Щедровицького, концепція “Русского мира” — це ідея сучасної мережевої наднаціональної імперії, що об’єднана єдиною логікою мережевого управління за принципами екстериторіальності.

Соціокомунікативний підхід. Політолог О. Громико концентрує увагу на слові “світ”, який він визначає як людську спільноту, що сформована на чотирьох принципах: територіально-часовому (хронотопічному), культурному (у значенні “Великої культури”), онтологічному (смысловому) та аксіологічному

(ціннісному) [4]. Для того щоб визначити, що таке концепція “Русского мира”, на думку О. Громико, необхідно виявити, як характеристики виявляються в ньому.

Релігійно-клерикальний підхід. Особливе місце в пропаганді концептуальних засад “Русского мира” посідає Руська православна церква. Патріарх РПЦ Кирил наполягає на необхідності “пробудження цивілізаційної свідомості в межах історичної Русі”, що є для Білорусі, України та Росії основою для створення центрів спільної цивілізації, які за своєю могутністю здатні на рівні вести діалог з іншими цивілізаціями [11; 19]. Для патріарха абсолютною цінністю нової цивілізації є православ’я, єдина історична пам’ять, російська культура та мова. “Становим хребтом” цього об’єднання, на думку московського первосвященника, повинні бути Росія, Україна та Білорусь.

Цікаво, що ідея “Русского мира”, за визначенням патріарха, не має чітко визначених географічних меж та характеризується наявністю носіїв православної віри та російської мови у різних частинах світу, що надає цій ідеї планетарного масштабу. Патріарх для пояснення необхідності створення “Русского мира” ввів поняття “руськість”. Руськість як православ’я, як домінанта в культурі та мові, як єдина історична пам’ять є своєрідним ірраціональним ґрунтом для ностальгічних спогадів про імперську велич великої Росії. Поняття “руськість” сакралізується за відсутності раціональної системи доказів щодо обґрунтування необхідності створення “Русского мира”. Прикладом цього є постійне цитування апокрифічного вислову Лаврентія Чернігівського: “Русь, Україна та Білорусь — це є Свята Русь”.

Концепція сучасного “Русского мира”, за основними показниками, характерними рисами та суспільно-політичною практикою, може бути розглянута й через призму *державно-інструментального підходу*, як форми боротьби, сукупності спеціальних (політичних, економічних, дипломатичних, технологічних, військових, інформаційно-маніпулятивних тощо) методів, способів і засобів масованого впливу державних, соціальних

інститутів та інформаційно-комунікативної інфраструктури держави на суспільну свідомість об'єкта впливу. Особливістю застосування концепції у внутрішній політиці РФ є досить нейтральне відношення до її постулатів як матеріалу для наукового дискурсу. У суспільно-політичній практиці — свідоме акцентування уваги на інтернаціональній складовій — російському народові на відміну від “руського”, а у зовнішньополітичному аспекті концепція використовується як інструмент різних форм тиску на країни колишнього СРСР. У виступі на першому Всесвітньому конгресі співвітчизників, які проживають за кордоном, у 2001 р. Президент РФ В. Путін вперше вжив термін “Русский мир”, стверджуючи, що це “поняття ... споконвіку не визначалося географічними межами Росії чи російського етносу” [17].

Сутність концепції “Русского мира” як форми сучасного радикального російського націоналізму при використанні державно-інструментального підходу можна розглядати як:

- ідеологію, політику і соціальну практику протиставлення націй у дихотомії “свій–чужий” на основі абсолютизованої культивування почуття власної унікальності (месіанізму);
- програму політичної мобілізації мас елітою, яка узурпує основоположні цінності і тотально підкоряє інтереси індивіда колективістському служінню нації в умовах формування жорстко авторитарної вертикалі державного управління;
- синтезоване явище суспільного життя, яке розкривається через догматизовані цінності власної нації перед демократією, правами людини і громадянина заради величі держави (на першому місці серед причин ностальгії за СРСР громадянами РФ є “втрата належності до великої держави” (56 %, Левада-Центр, листопад 2014 р.) [18];
- соціокультурний феномен свідомості людини, її ставлення до нації, як світоглядного ідеалу;
- силу, що провокує виникнення конфліктів, воєн між націями і державами

на основі абсолютизації національних цінностей та державних інтересів [7].

Отже, радикальний “русский” моноетнічний націоналізм розглядає націю як винятково “русский” етнос, який сформований або на принципах мовної, історичної та культурної уніфікації, або на основі стратегії сепаратного етноізоляціонізму [10].

Варто зазначити, що за цими самими чинниками можна ідентифікувати й український радикальний націоналізм, який у багатонаціональній країні перехідного етапу є об'єктивно дестабілізуючим чинником.

Таким чином, можна стверджувати, що концепцію “Русского мира” в Росії переважно розглядають як цивілізаційну. У цьому сенсі в уявленні про “Русский мир” входять: 1) православ'я; 2) російська культура та російська мова; 3) спільна історична пам'ять і бачення майбутнього.

На кожному етапі розвитку національна ідентичність російської нації ґрунтувалася (і зараз також) на домінанті православної релігії, російській мові, історії та культурі. Тож поняття “русский” етнос є основоположним, і дефініція “російської” нації, яка намагається нівелювати етнічну складову владно-домінуючого етносу, на практиці не може бути реалізована, оскільки націоналізм не може існувати без етнічної складової.

Концепція “Русского мира” на сучасному етапі теоретичного оформлення характеризується науковою еклектикою, світоглядним хаосом та ідеологічним безладом. Народившись на уламках суперечливого симбіозу монархічної ідеології та комуністично-месіанської утопії, ця концепція реалізувалася на практиці у формах радикального російського націоналізму на основі діаметрально протилежних процесів культурної автаркії й глобалістських геополітичних потуг, утопічно-ідеалістичних поглядів на складний спектр політичних симпатій українського суспільства та ірраціональних ксенофобських уявлень про вороже оточення російських народів, історичної міфології та спроб реалізації квазідержавних проектів на теренах колишнього СРСР. Слід зазначити, що політичному керівництву сучасної РФ вдалося сформува-

ти значний прошарок населення, який лояльно сприймає постулати концепції “Русского мира” у формі ірреальних ідеалізованих почуттів. Як свідчить історичний досвід розвитку сучасних держав, штучно сформовані утопічно-еталонні ідеології не мають перспектив у майбутньому. Тому лише звільнення від догматів радикального націоналізму, формування національної ідентичності в кордонах російської держави, незважаючи на наявність рецидивів постімперської свідомості, дасть можливість російській нації завершити історично об’єктивні процеси трансформації національної свідомості на принципах пріоритетності гуманізму, інтернаціоналізму та толерантності.

Література

1. Афанасьев А. П. Смысл и предназначение России / А. П. Афанасьев. — М.: Звонница-МГ, 2013. — 544 с.
2. Батанова О. Н. Русский мир и проблемы его формирования: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.04 [Текст] / О. Н. Батанова. — М.: Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ, 2009. — 163 с.
3. Градировский С. Н. Русский мир как объект геокультурного проектирования [Электронный ресурс] / С. Н. Градировский, Б. В. Межуев // Русский архипелаг. Сетевой проект “Русского мира”. — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/histori2003/gradirovsky-russmir
4. Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура [Электронный ресурс] / А. Громыко // Информ. портал фонда “Русский мир”. — Режим доступа: <http://www.russkiymir.ru/analytics/tables/news/119902/>
5. Гула Р. В. Маніфест освіченого патріотизму “Право і правда” М. Міхалкова як спроба відродження та трансформації монархічної ідеології в Росії на сучасному етапі / Р. В. Гула, О. М. Щурко // Проблеми політ. історії України. — Д., 2011. — Вип. 6. — С. 145–154.
6. Гула Р. В. Російський месіанізм та Україна — від монархізму до “Русского мира” / Р. В. Гула // Проблеми політ. історії України. — Д., 2012. — Вип. 7. — С. 191–200.
7. Гула Р. В. Патриотизм и национализм. Опыт историософского анализа: монография / Р. В. Гула. — Д.: Герда, 2014. — 196 с.
8. Даренский В. Ю. Украина как локальный феномен Русского мира: историософские и культурологические аспекты / В. Ю. Даренский // Сб. материалов научно-практической конф. “Крым в контексте Русского Мира: история и современность”. — Симферополь: СПД “Барановский А. Э.”, 2008. — С. 42–43.
9. Дацюк С. Война за русский мир [Электронный ресурс] / С. Дацюк // Укр. правда. — 2014. — Режим доступа: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53858ffc9666fc/>
10. Дорожкин Ю. Н. Русский национализм как социально-политический феномен постсоветского периода [Электронный ресурс] / Ю. Н. Дорожкин, А. Ф. Зорин, С. Н. Шкель. — Уфа, 2008. — Режим доступа: www.bagsurd.ru/tmpoee/detail.phpID=1293
11. Друзенко Г. Геополитика от Патриарха: Царство Небесное vs “Русский мир” / Г. Друзенко // Зеркало недели. — 2010. — № 44.
12. Дугин А. Г. Геополитика Постмодерна [Электронный ресурс] / А. Г. Дугин. — Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/politologiya/dugin-geopolitics_postmodern-a.htm
13. Зарипов А. А. Всем миром [Электронный ресурс] / А. А. Зарипов // Рос. газета (Федеральный выпуск). — 2010. — Режим доступа: <http://www.rg.ru/2010/03/19/filosofia.html>
14. Кислов В. В. Русский мир как элемент мирового цивилизационного разнообразия [Электронный ресурс] / В. В. Кислов // Русский мир. Украина. — 2010. — Режим доступа: <http://russmir.info/nay/817-russkij-mir-kak-yelement-mirovogo.html>
15. Михалков Н. С. Манифест Просвещенного Консерватизма [Электронный ресурс] / Н. С. Михалков. — Режим доступа: <http://www.polit.ru/kino/2010/10/26/manifest.html>
16. Программа КПРФ [Электронный ресурс] // Официальный сайт КПРФ. — Режим доступа: kprf.ru/program
17. Путин В. В. Национальный успех России должен стать нашим общим успехом... (Выступление на конгрессе соотечественников в Москве, 2001) [Электронный ресурс] / В. В. Путин // Русский мир. — 2001. — № 4. — Режим доступа: <http://www.russkiymir.ru/out.php?cat=15&did=384>
18. Рыжков В. Ностальгия по империи [Электронный ресурс] / В. Рыжков // Независимая газета. — Режим доступа: http://www.ng.ru/ng_politics/2015-03-03/10_nostalgia.html
19. Святейший патриарх Кирилл. Из выступления в Военной академии Генерального штаба Вооруженных сил РФ / Кирилл, Святейший патриарх // 2000. — 2011. — № 24 (562). — С. F4.

20. Солженицын А. И. Как нам обустроить Россию: посылные соображения / А. И. Солженицын. — Ленинград: Сов. писатель, 1990. — 64 с.
21. Тишков В. Русский мир: меняющиеся смыслы и стратегии [Электронный ресурс] / В. Тишков // Стратегия России. — 2007. — № 7. — Режим доступа: http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch_to.php?subaction=showfull&id=1185274651&archive=1185275035
22. Философы обсудили русский мир за круглым столом [Электронный ресурс] // Информ. портал фонда "Русский мир". — 2010. — Режим доступа: <http://russkiymir.ru/news/19471/>
23. Хорькова М. Русский мир — это миф? [Электронный ресурс] / М. Хорькова // Сайт Татьяна день. — Режим доступа: <http://www.taday.ru/text/351974.html>
24. Цымбурский В. Л. Остров Россия. Перспективы российской геополитики / В. Л. Цымбурский // Полис. Политические исслед. — 1993. — № 5. — С. 6–24.
25. Щедровицкий П. Г. Русский мир: восстановление контекста [Электронный ресурс] / П. Г. Щедровицкий // Русский архипелаг. Сетевой проект "Русского мира". — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history01/shedrovitsky-russmir
26. Щедровицкий П. 1111 знаков за 1111 дней до Нового Тысячелетия. Манифест нового поколения [Электронный ресурс] / П. Щедровицкий, Е. Островский // Русский архипелаг. Сетевой проект "Русского мира". — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/ru_mir/history/history95-97/shedrovicky-1111zn/
27. Щедровицкий П. Русский мир и транснациональное русское [Электронный ресурс] / П. Щедровицкий // Русский архипелаг. Сетевой проект "Русского мира". — Режим доступа: http://www.archipelag.ru/ru_mir

Проаналізовано причини ренесансу націоналістичних ідей у середовищі політичного істеблішменту в сучасній Росії. Розкрито чинники формування концепції "Русского мира", як органічної стадії розвитку монархічної та комуністичної ідеології. Класифіковано основні підходи до трактування сутності концепції "Русского мира". Розглянуто зв'язок концепції з радикальним російським націоналізмом.

The reasons nationalist renaissance in the circles of the political establishment of modern Russia. The factors of formation of the concept of "Russian World", as the organic phase of the monarchist and communist ideology. Classify and highlight the main approaches to the interpretation of the essence of the concept of "Russian World". Feedback is analyzed concept of radical Russian nationalism.

Проанализированы причины националистического ренессанса в кругах политического истеблишмента современной России. Раскрыты факторы формирования концепции "Русского мира", как органической стадии развития монархической и коммунистической идеологии. Классифицированы и освещены основные подходы к трактовке сущности концепции "Русского мира". Рассмотрена связь концепции с радикальным русским национализмом.

Надійшла 11 квітня 2016 р.